

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2004 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2004

2

VILNIUS 2005

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2004

2

VILNIUS 2005

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milervilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 01108 Vilnius

<http://www.istorija.lt>

EDMUNDAS G I M Ž A U S K A S

**VOKIEČIŲ DEMOKRATIJS ŠAUKLYS M. ERZBERGERIS
VASARIO 16-OSIOS KONTEKSTE**

Kiekvienam besidominčiam moderniosios valstybės geneze XX a. pradžioje, lietuvių žemėmis Pirmojo pasaulinio karo metais arba tiesiog – Vasario 16-osios akto aplinkybėmis, be abejonės, skaitomoje literatūroje yra tekę užtikti to meto vokiečių politiko Mattiaso Erzbergerio pavardę. Tačiau vargu ar kas nors netgi iš srities specialistų skyrė išimtinį dėmesį šio politiko vaidmeniui tuometiniuose procesuose ir įvykiuose. Tebėra gajus stereotipas, jog visų vokiečių tikslas buvęs vienas – pavergti Lietuvą¹; gal tik kiek skyrėsi priemonės ir metodai tam pasiekti. Šią poziciją stiprino ir palaikė dargi sovietinė pačių vokiečių istoriografija, atsiliespusi apie M. Erzbergerį kaip apie „liberaliosios imperializmo stovyklos“ atstovą². Visgi paskutinio laikotarpio istorikų tyrimai³ atskleidžia, jog nuomonių įvairovė dėl okupuotų Rytų kraštų ateities tarp

¹ Tendencija neįžvelgti skirtumų ir prieštaravimų Vokietijos valdžios sluoksnių politikoje Lietuvos (kartu ir kitų Rytų kaimynų) atžvilgiu išaiškėja jau tarpukario nepriklausomos Lietuvos istoriografijoje (pvz.: *Lietuvos istorija*, red. A. Šapoka, Kaunas, 1936, skyrius „Nepriklausomosios Lietuvos gyvenimas“, p. 532–546) ir ypač išryškėja sovietmečio, netgi pačios jo pabaigos, laikotarpiu (pvz.: *Lietuvos TSR istorija*, ats. red. B. Vaitkevičius, t. 1, Vilnius, 1985, IX skyrius „Lietuva tarp dviejų revoliucijų“, p. 350–362).

² P vz., W. B a s l e r, *Deutschlands Annexionspolitik in Polen und im Baltikum 1914–1918*, Berlin, 1962, S. 70–71; M. Erzbergerio biografija istorijos biografiniame žodyne (*Biographischer Lexikon zur deutschen Geschichte. Von den Anfängen bis 1945*, Herausgeberkollektiv: G. Hass u. a., Berlin, 1970, S. 163–164).

³ R. L o p a t a, Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 9, Vilnius, 1996; M. B i e n h o l d, *Die Entstehung des Litauischen Staates in den Jahren 1918–1919 im Spiegel Deutscher Akten*, Bochum, 1978.

Vokietijos politikų buvo gerokai ryškesnė ir prieštaravimai kur kas gilesni, nei buvo priimta manyti. Tuo tarpu patį M. Erzbergerį, kuris, beje, savo karo metų **atsiminimuo-**se Lietuvos klausimui yra paskyręs ištisą skyrių⁴, netgi šiuolaikinė **anglosaksiškoji** tradicija yra įtraukusi į žymiausių XX a. veikėjų sąrašą⁵. Jau vien tai **skatina** lietuviškosios istoriografijos kontekste grįžti prie šios neabejotinai iškilios **asmenybės** ir jos vaidmens anuometiniu Lietuvai lemtingu laikotarpiu.

Mattiasas Erzbergeris gimė 1875 m. Bottenhausene, Vokietijos pietvakariuose buvusioje Viurtembergo hercogystėje, katalikiškoje kaimo amatininko ir **pašto tarnauto-**jos šeimoje. 1894 m. jis baigė Saulgau mokytojų seminariją ir pradėjo **mokytojo** karjerą liaudies mokykloje Marbache. Tačiau ji truko vos dvejus metus. **Vokietija** tuo laiku išgyveno sudėtingą socialinių ir visuomeninių transformacijų laikotarpį. **1871** m. po Prūsijos karaliaus skeptru suvienytose vokiečių žemėse buvo pats **industrializacijos** proceso pikas su visomis iš to plaukiančiomis pasekmėmis. Kartu vis **didesnę** svarbą žmonių gyvenimoje ėmė įgauti įvairaus pobūdžio idėjos ir jas jungiančios **ideologijos**. Atsaku į industrializacijos nešamas negeroves Vatikano iškeltoji katalikybės socialinė doktrina iš esmės buvo orientuota į klasikinę Vakarų Europą, tačiau dėl **išgyvenamų** aktualijų ji kuo gyviausią atgarsį rado būtent katalikiškoje Pietų Vokietijoje. Jaunasis M. Erzbergeris pasirodė neabejingas savo gyvenamai aplinkai. Išauklėtas **katalikiškoje** tradicijoje, šalia mokytojavimo, jis aktyviai įsitraukė į visuomeninę veiklą, **dalyv**audavo disputuose su socialistais ir liberalais⁶. Jau tada išryškėjo jo įgimti **oratoriniai** ir žurnalistiniai sugebėjimai, kuriuos laiku pastebėjo ir įvertino bendraminčiai. **Jaunasis** veikėjas įsitraukė į Štutgarte įsikūrusią Vokietijos katalikų lygą, orientavosi į **ekonominius** katalikų judėjimo aspektus. Pastaroji lyga 1896 m. jį pasiuntė tęsti studijas į katalikišką Fribūro universitetą Šveicarijoje, kur M. Erzbergeris klausė valstybės **teisės** ir politinės ekonomijos paskaitų⁷ (Z. Ivinskis teigia, jog studijavo istoriją⁸). **Tais** pačiais metais jis įsidarbino Štutgarto katalikų krypties laikraščio *Deutsches Volksblatt* redakcijoje. Studijas derino su žurnalisto darbu ir visuomenine veikla. Buvodamas Viurtemberge M. Erzbergeris darbininkams ir valstiečiams skaitė paskaitas apie **katalikų** socialinę doktriną, publicistikoje propagavo krikščioniškų profsajungų idėją. Jo **kalbos** būdavo griežtai antimarksistinės. M. Erzbergeris Štutgarte vadovavo katalikiškoms į darbininkiją orientuotoms organizacijoms, padėdavo darbininkams spręsti praktinius reikalus,

⁴ M. E r z b e r g e r, *Erlebnisse im Weltkrieg*, Stuttgart-Berlin, 1920, S. 183–196; skyrius apie Lietuvą išverstas ir išleistas lietuvių kalba dar tarpukario nepriklausomybės laikotarpiu: E r c b e r g e r i s, *Lietuva, Karo archyvas*, t. 3, Kaunas, 1926, p. 156–166.

⁵ R. H u c h, Matthias Erzberger, *Dictionary of World Biography*, vol. 7: The 20th Century, ed. F. N. Magill, Chicago-London, 1999, p. 1102–1105.

⁶ Ten pat, p. 1102.

⁷ J. P u r i c k i s, Iš atsiminimų apie Erzbergerį, *Lietuvos aidas*, 1931, Nr. 201, p. 4.

⁸ Z. I v i n s k i s, Erzberger Matthias, *Lietuvių enciklopedija*, t. VI, Boston, 1955, p. 37.

ypač **pasizymėjo** aiškindamas darbininkams jų teises. Per kelis metus jis tapo Viurtembergo **krikščioniškų** profsajungų judėjimo lyderiu, darbo žmonių sluoksniuose pelnė „mažų **žmonių** advokato“⁹ šlovę. 1903 m. Vokietijos reichstago rinkimuose jis buvo iškeltas **kandidatu** nuo Centro partijos Biberacho apygardoje Pietryčių Viurtemberge. Išrinktas, **ir būdamas** 28-ių metų, tapo jauniausiu reichstago nariu. Nuo tada prasidėjo, kaip **mėgstama** sakyti mūsų laikais, „greita ir svaiginanti“, tačiau kupina prieštaravimų ir netgi **fizinių** pavojų jo kaip politikos karjera.

Centro partija, kuri savo ideologiją formavo remdamasi krikščioniškojo tikėjimo tiesomis, **politiniame** Vokietijos spektre buvo žinoma dar prieš šalies susivienijimą. Jau 1871 m. į susiformavusį reichstagą ji įėjo su 58 vietomis, o nuo 1874 m. jos nariai sudarydavo **kone** gausiausią reichstago frakciją (apie 100 vietų iš 397). Galima teigti, jog **Centro** partija buvo viena iš Vokietijos kaip valstybės specifiškumo ir prieštaringumo iliustracijų, nors besiindustrializuojanti Vokietijos imperija akivaizdžiai darėsi pasauline **galybe**. Centras buvo iš esmės katalikiška partija protestantiškosios Prūsijos dominuojamoje Vokietijoje; joje buvo galima užtikti ištiso socialinio spektro atstovus – nuo **skurstančio** darbininko ligi turтуolio aristokrato; kanclerio O. Bismarcko laikais ji kartkartėmis būdavo netgi apšaukiama „valstybės priešais“ ir tuo pačiu pasitelkiama prastumti **reikalingam** balsavimui. XIX a. pabaigoje Centras iš esmės atstovavo ir Pietų Vokietijos valstybių santykinio savarankiškumo idėjai, jame dominavo tų valstybių vadovaujantys sluoksniai. Tačiau su Vatikano socialinės doktrinos (žymiausia išraiška – popiežiaus Leono XIII enciklika „Rerum novarum“) paskelbimu Centras įgavo plačią plėtros ir atsinaujinimo bazę, naujosios visuomenės elementų dėka pretenduodamas virsti masine ir kokybiškai nauja partija. Lemiamoje jos atrama ir lyg sudėtine dalimi tapo krikščioniškosios profsajungos.

1894 m. įkurto Viurtembergo Centro nariui M. Erzbergeriui tapimas parlamento nariu automatiškai reiškė ir įsiliejimą į visos Vokietijos Centro vadovujančius sluoksnius. Čia jis neužtikto ryškaus lyderio, prilygstančio partijos kūrėjams Ludwigui Windthorstui ar Ernstui Lieberui. Vadovybe dalijosi keturi politikai: Peteris Spahnas, Georgas Hertlingas, Karlas Trimbornas ir Adolfas Gröberis¹⁰. Būtent pastarasis, kilęs iš to paties regiono kaip ir M. Erzbergeris, padėjo jaunajam deputatui adaptuotis naujojoje aplinkoje¹¹, kuri vėlgi buvo palanki pasireikšti ir vystytis M. Erzbergerio oratoriniams ir publicistiniams talentams. 1904 m. jis jau svarbiausios reichstago biudžeto

⁹ U. von H e h l, Erzberger Matthias, *Deutsche Biographische Enzyklopädie* (DBE), herausg. von W. Killy, München, 1999, Bd. 3, S. 170.

¹⁰ R. M o r s e y, Zentrum, *Staatslexikon. Recht, Wirtschaft, Gesellschaft*, herausg. von der Görres-Gesellschaft, Freiburg im Breisgau, Bd. 5, 1989, S. 1154.

¹¹ R. S c h i f f e r s, *Der Hauptausschuß des Deutschen Reichstags 1915–1918*, Düsseldorf, 1979, S. 110.

komisijos (*Hauptausschuß*), tapusios ypač reikšminga karo metais¹², narys. Parlamente jis specializavosi pranešėjo dėl karinių reikalų vaidmenyje. 1906 m. M. Erzbergeris smarkiai užsipuolė kanclerio B. Bülowo politiką, išskeldamas įvairius valdymo trūkumus, ypač kolonijų Afrikoje tvarkymą. Dėl įsisiūbavusių debatų netgi prieš laiką buvo paleistas reichstagas ir sušaukti nauji rinkimai, kurių metu M. Erzbergeris buvo perrinktas. Tačiau politiškai „margoje“ Centro partijoje toli gražu ne visi palaikė jo poziciją, juolab kad nauji rinkimai susilpnino turėtas Centro pozicijas. M. Erzbergeris buvo priverstas kuriam laikui atsitraukti, apsiribodamas tik neabejotina įtaka tarp sąlyginės Centro „kairės“.

1912 m. vasarą įvyko nauji reichstago rinkimai ir po jų Centras su 90 vietų tapo antra pagal dydį parlamentine partija, jau turėdamas ir toliau plėtodamas stiprią regioninę organizaciją bei orientuodamasis ir į kitų konfesijų krikščionis. Kartu su stiprėjančiu žemutinių socialinių sluoksnių išiliejimu vėl ėmė kilti M. Erzbergerio autoritetas. Tuo tarpu pati Vokietija pasaulinio karo išvakarėse buvo apimta, pašaliečio, ypač šiandieninio tuometinių įvykių vertintojo žvilgsniu žvelgiant, keisto ir nesuvokiamo vienybės jausmo, persmelkusio visus regionus ir visus gyventojų sluoksnius. Nacionalinė savigarba ir pasididžiavimas, atsiradę po 1871 m. pergalės prieš prancūzus, ir palaikomi akivaizdžių industrializacijos laimėjimų, sujungė tiek vien jėgą autoritetu belaikantį prūsų kariškį, tiek visada demokratijos idėjoms atvirą bavarą inteligentą, tiek didžiažemį junkerį, tiek kokį nors murziną juodadarbį plieno gamykloje. 1897 m. kancleris B. Bülowas pasakė: „Tie laikai, kai vokietis vienam iš kaimynų užleido žemę,

¹² Vokietijos reichstage nuo pat 1871 m. egzistavo įprasta parlamentams valstybės biudžeto komisija. Ilgainiui, įsigalint parlamentinio darbo tradicijai, o biudžetui esant kone pagrindine parlamento veiklos sfera, komisijos reikšmė išaugo, nuo 1907 m. ji nurodoma kaip svarbiausia reichstago komisija. Karo metu biudžeto klausimai dar suaktualėjo, o komisijos veikla 1915 m. kovą buvo atskirai teisiškai reglamentuota, ji pati įgavo *Haushaltausschuß* pavadinimą. Reichstago nariams vis labiau įsitraukiant į politinių ir karo vedimo reikalų svarstymą, jie, ypač nacionalliberalai su Richtigofenu priešakyje, ėmė reikalauti atskiros komisijos tiems reikalams. Kadangi politiniai klausimai vis tiek glaudžiai siejosi su biudžetiniais, po diskusijų nutarta tik išplėsti biudžeto komisijos kompetencijas. Nuo 1916 m. rudens pastarosios užsienio politikos ir karybos srityse buvo įteisintos. Pirmiausia spaudoje pasirodęs komisijos pavadinimas *Hauptausschuß* (Pagrindinė komisija) imtas vartoti visuotinai. Nuo 1916 m. balandžio komisiją sudarė 28 nariai, kuriuos deleguodavo reichstago frakcijų vadovybė. Paprastai dalis narių būdavo nuolatiniai (lyderiaujantys frakcijų deputatai), kiti būdavo kviečiami svarstant atskirus klausimus. Daugiausia atstovų turėjo Centro ir socialdemokratų frakcijos. Komisijos vadovo postas ligi pat 1918 m. liepos priklausė Centrai, po to jį perėmė socialdemokratai. Kadangi komisija turėjo teisę rinktis ir spręsti klausimus net tada, kai nebūdavo reichstago plenarinių posėdžių, o plenarinių posėdžių klausimai pirmiausia būdavo apsvarstomi būtent joje, komisija tapo kone reikšmingiausiu parlamentinio darbo centru. M. Erzbergeris jame buvo pagrindinis kalbėtojas, gerokai lenkęs visus kitus pranešimų skaičiumi. Kai 1918 m. liepą naujosios daugumos iniciatyva susikūrė neoficiali Tarpfrakcinė komisija, politinių klausimų svarstymas iš esmės persikėlė ten ir Pagrindinė komisija vėl grįžo daugiausia prie biudžetinių problemų svarstymo. Plačiau žr.: R. S c h i f f e r s, min. veik.

kitam – jūrą, o sau pasiliko tik dangų, kur viešpatauja gryna teorija – tie laikai praėjo... Vienu žodžiu: mes nieko nestumiame į šešėlį, tačiau ir sau reikalaujame vietos po saule“¹³. Po šiais žodžiais anuomet nedvejojamas būtų pasirašęs kiekvienas vokietis. Taip ir M. Erzbergeris prieš pat karą buvo nepatenkintas Anglijos, Prancūzijos ir Rusijos sąjunga, kuri, jo nuomone, akivaizdžiai ir neteisingai nukreipta prieš Vokietiją. Jis manė, jog tik stipri ir galinga Vokietija pajėgi išlaikyti taiką Europoje. Valdantieji sluoksniai, kuriuose dominavo prūsų reacionieriai, tokia situacija buvo patenkinti ir kaip įmanydami ją palaikė, nes po vienybės kauke nesimatė tokių dalykų kaip įvairiausių feodalinių privilegijų, kareivinių muštro, asmens laisvių ir teisių slopinimo ir t. t. Tad nieko nuostabaus, jog ir Centras 1912 m. reichstage buvo tapęs viena iš kelių „valdžios partijų“, vieningai balsuodavusių už karinius kreditus, išlaidų armijai ir laivynui didinimą.

Pirmosiomis karo dienomis M. Erzbergeris, kaip pavyzdingas vokietis ir imperijos valdinys, iškart stojo į karinės ministerijos dispoziciją¹⁴. Jam buvo pavestas veiklos baras, kurį, kaip jis rašo, nesėkmingai bandė sutvarkyti dar keliais paskutiniaisiais taikos metais: būtent vokiškojo požiūrio į įvykius pasaulyje ir Europoje skleidimas ir propagavimas užsienyje, arba trumpiau tariant, – propaganda. Jo rūpesčiu buvo įsteigtas vadinamasis Centrinis informacijos biuras darbui užsienyje (*Zentrallstelle für Auslandsdienst*)¹⁵. Pažymėtina, jog M. Erzbergerio koncepcijoje „vokiškasis požiūris“ neturėjo įgyti prioriteto prieš informacijos objektyvumą; abu principai turėjo būti suderinti ir taikomi lygiagrečiai. Paaiškėjus, jog vieningo sutarimo šiais klausimais nepavyksta pasiekti, M. Erzbergeris susikoncentravo ties siauresnės apimties ir dvasiškai artimesne veikla: katalikiškų sluoksnių informavimu neutraliose ir priešiškosiose šalyse. Besidarbuojantis šia linkme M. Erzbergeris pirmą kartą taip ryškiai peržengė vokiško nacionalizmo ir „vokiško požiūrio“ rėmus: pradėjęs nuo Vokiečių katalikų komiteto, skirto kovai su prancūzų katalikų propaganda, steigimo, veiklą tęsė Šveicarijoje inspiruodamas krikščioniškosios tarptautinės teisės internacionalinį susivienijimą, turėjusį propaguoti visiems priimtinos būsimos taikos principus ir tarptautinės teisės pertvarkymą krikščioniškais pagrindais; taip pat siekdamas tarptautinės katalikų lygos įkūrimo¹⁶. Visa tai rodė, jog jau tuomet M. Erzbergeris žvelgė kur kas giliau nei eilinis Vokietijos valstybininkas, o tuo labiau pavyzdingas valdinys.

Ne tik pačios Vokietijos katalikiškuose sluoksniuose išpopuliarėjusio M. Erzbergerio asmenyje Vokietijos viršūnės rado tai, ko tuo metu joms ypač reikėjo: kvalifikuotą

¹³ *Германская история в новое и новейшее время*, ред. коллегия: С. Сказкин и др., т. 1, Москва, 1970, с. 436.

¹⁴ M. E r z b e r g e r, min. veik., p. 4–5.

¹⁵ Ten pat, p. 3–5. Beje, 1917 m. biuras buvo paleistas ir iniciatyvos informacijos bei propagandos srityje ėmėsi pagal savo supratimą pačios karinės sferos su E. Ludendorffu priešakyje.

¹⁶ Ten pat, p. 11–20.

diplomata, gelbstintį nuolat braškančią sąjungą su katalikiška Austrija-Vengrija, žavią asmenybę, tiesiog kitokį vokiečių, gebantį patraukti ne tik sąjungininkų ir neutralų, bet netgi skeptiškų Vokietijos atžvilgiu sluoksnių simpatijas. Jau nuo karo pradžios M. Erzbergeris tapo savu žmogumi ne tik Vokietijos užsienio reikalų ministerijoje, bet ir paties kanclerio T. Bethmann-Hollwego aplinkoje. Jo veiklos diapazonas irgi buvo neeilinis. 1915–1916 m. M. Erzbergerį matome ne tik vos ne kas mėnesį besilankantį Vienoje, bet ir keliaujantį į Italiją, Rumuniją (iki jų įstojimo į karą), Bulgariją, Turkiją; besirūpinantį ne tik europiniais bei Vatikano reikalais, tačiau ir tokiais klausimais kaip šventųjų vietų apsauga Palestinoje bei armėnų teisėmis Turkijoje¹⁷. Tiesa, sutrukdyti Italijos ir Rumunijos įsijungimui į karą Vokietijos priešų pusėje jam nepavyko. Dėl to jis savo atsiminimuose kaltę suvertė tuometiniams valdžios sluoksniams. Ir, atrodo, buvo bent iš dalies teisus.

Įsivėlusį į karą Vokietija gana greitai įsitikino, jog kariauti dviem frontais nepajėgi, tai ypač išryškėjo po Marnos kautynių. Kancleris slapta puoselėjo separatinės taikos su nors viena priešiška šalimi idėją; tuo tarpu kariškiai dėjo visas viltis į tuometinio naujo ginklo – povandeninių laivų („U-Boot“) efektyvumą ir siekdami visuomenės paramos sukėlė joje kone isterinę propagandinę kampaniją už neribotą povandeninį karą, reikalavo iš reichstago tam naujų lėšų. M. Erzbergerio, jau patyrusio karinio biudžeto specialisto, įtarumą sukėlė tai, jog vieni kariškiai žadėjo su „U-Boot“ pagalba Angliją parklupdyti per 6 savaites, kiti – per 6 mėnesius¹⁸. Jis atliko savus skaičiavimus ir įsitikino, jog kariškių planas – apskritai tik iliuzija, tačiau jos pasekmės labai pavojingos – JAV įsitraukimas į karą prieš Vokietiją. Tačiau Vokietijos kariškiai nebuvo pratę įsiklausyti į civilių nuomonę, juo labiau tokią negatyvią jų planų atžvilgiu... Atsirado pirmieji vélesnio konflikto požymiai, tiesa, kol kas dar neiškilę į viešumą. Prieštaringi Vokietijos viršūnių veiksmai 1916–1917 m. sandūroje, kai jos, iš vienos pusės, išklė taikos iniciatyvą ir ieškojo popiežiaus bei JAV prezidento W. Wilsono tarpininkavimo, iš kitos – vis dėlto ryžosi neribotam povandeniniam karui, stiprino ne tik M. Erzbergerio nusivylimą, bet ir jo įsitikinimą esamos valdžios nekompetencija, bei skatino apmąstyti susidariusios situacijos gilumines priežastis.

M. Erzbergerio teigimu, 1917 m. vasaryje Ciuriche turėjo įvykti pirmasis pasaulinis katalikų politinis-socialinis kongresas. Šveicarų pageidavimu jis šalia kitų tautų atstovų inicijavo ir lietuvių pakvietimą¹⁹. Bet kuriuo atveju pirmieji lietuvių ir šio vokiečių veikėjo kontaktai užsimezgė neutraliojoje Šveicarijoje. Lietuvių istorikė A. Gaigalaitė rašo, jog Šveicarijos lietuvių kunigai dar studijavę kartu su M. Erzbergeriu istoriją

¹⁷ Savo įvairiapusę diplomatinę veiklą pasaulinio karo pradžioje M. Erzbergeris gana detaliai pristatė atsiminimuose.

¹⁸ M. E r z b e r g e r, min. veik., p. 212–213.

¹⁹ Ten pat, p. 17.

Fribūro universitete, tad 1917 m. kontaktai tebuę tik atnaujinti²⁰. Vienas iš tų kunigų – J. Purickis vėliau prisiminė, jog asmeniškai jam pirmą kartą su M. Erzbergeriu teko susipažinti „1917 metų pradžioje Ciuriche pas p. Baumbergerį, „Neue Züricher Zeitung“ redaktorių. Jiedu draugavo iš senų laikų ir Erzbergeris, progai pasitaikius, užsukdavo Ciurichan aplankyti savo draugo“²¹. „Žemo ūgio, petingas, gan nutukęs, apskritu veidu blondinas, trumpa nosia, išsipūtusiais žandais, stačiais trumpai kirptais plaukais Erzbergeris nedarė aukštos inteligencijos įspūdžio. Savo išvaizda jis priminė pasiturintį ūkininką švabą, kokių Švabijoje visur galima matyti. Tik ilgiau pasikalbėjus, buvo galima pastebėti, jog po šita, gan vulgariška išvaizda, slėpėsi aukšta inteligencija, nepaprastas intelektualinio orientavimosi greitumas ir fenomenališka atmintis“, – tokią spalvingą M. Erzbergerio charakteristiką pateikė J. Purickis²². Jis taip pat pažymėjo, jog Lietuva M. Erzbergeris pradėjo domėtis nuo pat jos okupacijos pradžios. Pats vokiečių politikas prisiminė, jog „greit po karo pradžios“ jis užmezgė glaudžius santykius su lietuvių vadais²³. Tačiau išeivis iš Lietuvos, Vokietijos istorikas A. Stražas pabrėžtinai pažymi, jog 1917 m. kovą iš Vilniaus atvykusios į Berlyną A. Smetonos, J. Šaulio ir S. Kairio delegacijos M. Erzbergeris nerado galimybių priimti²⁴. Šio momento platesnio konteksto analizė poelgį rodytų visiškai suprantamu. Derėtų atsiminti, jog kaip tik tuo metu Rusijoje įvyko Vasario revoliucija, su kurios pasekmėmis Vokietijos kancleris siejo ypač dideles separatinės taikos viltis. Jo pavestas²⁵ M. Erzbergeris, nors ir nusi-vylęs viršūnių politika, kaip pavyzdingas vokiečių sutiko dar kartą pasitarnauti Vokietijos labai gresiančio konflikto su JAV akivaizdoje ir vykti į Stokholmą derėtis su Petrogrado Sovieto atstovais²⁶. Užsiėmęs pasirengimu kelionei, jis galėjo tiesiog pritrūkti laiko lietuvių priėmimui²⁷. Svarbiausia, jog lietuvių klausimo įtraukimas į didžiąją politiką tebuvo pačioje užuomazgoje – kovo 21 d. vicekancleris K. Helfferichas pirmąkart oficialiai tepasiūlė Lietuvos atžvilgiu aneksiją pakeisti autonomija²⁸. Paties M. Erzbergerio manymu, jau Lenkijos valstybingumo paskelbimas 1916 m. lapkričio 5 d. gerokai

²⁰ A. Gaigalaitė, J. Žeimantienė, *Juozas Purickis-Vygandas*, Vilnius, 2004, p. 29.

²¹ J. Purickis, Iš atsiminimų apie Erzbergerį, *Lietuvos aidas*, 1931, Nr. 201, p. 4.

²² Ten pat.

²³ Erzbergeris, Lietuva, p. 156.

²⁴ A. Stražas, *Deutsche Ostpolitik im Ersten Weltkrieg: der Fall Ober Ost 1915–1917*, München, 1993, S. 200.

²⁵ Pavedimo vesti su rusais derybas faktas akivaizdus iš atsiminimų konteksto, žr.: M. Erzberger, min. veik., p. 229–230, 234–237.

²⁶ R. Lopata, min. veik., p. 116; *Тайна октябрьского переворота. Документы, статьи, воспоминания*, сост. В. Кузнецов, Санкт Петербург, 2001, с. 400–401.

²⁷ Apie lietuvių kelionės į Berlyną tikslus ir aplinkybes išsamiau žr.: E. Gimžauskas, Dėl lietuvių ir gudų politinių siekių išsiskyrimo genezės I pasaulinio karo metais, *Lituanistica*, 1998, Nr. 4, p. 41–51.

²⁸ R. Lopata, „Tipas apskritai labai dar įtariamasis, bet reikalingas“. Baronas Friedrich von der Ropp ir Lietuvos valstybingumo atkūrimo planai, *Proskyna*, 1992, Nr. 2, p. 120–121.

apribojo separatinės taikos su Rusija galimybes²⁹. Vokiečių generolo M. Hoffmanno dienoraščio turinys leistų teigti, jog aptariamam momentu M. Erzbergerio dėmesys Lietuvai apsiribojo vien krikščioniškomis humanistinėmis ir humanitarinėmis intencijomis³⁰. Minėtojo Katalikų kongreso Ciuriche eiga M. Erzbergeriui leido įsitikinti, jog Lietuvos klausimas gana painus: kongreso metu išryškėjo lietuvių ir lenkų nesutarimai dėl Vilniaus, o Vokietijos bažnyčios vadovai aiškiai stėjo į lenkų pusę³¹.

Su Rusijos naująja valdžia Vokietijai surasti bendrą kalbą vis nesisekė, tačiau tokia galimybė pasiliko atvira ligi pat bolševikų perversmo. Nors Vokietija tebebuvo stipri, jos ilgalaikės perspektyvos su JAV įstojimu į karą vis blogėjo. M. Erzbergeris buvo vienas pirmųjų, ėmusių planuoti, kaip baigti generaliteto vykdomą savo liaudies mulkinimą „pergalingos taikos“ (*Siegfriede*) idėja (tai buvo priešinga ir jo, kaip krikščionio, pasaulėžiūrai) ir surasti, kol dar nevēlu, Vokietijai garbingą išeitį iš susidariusios situacijos.

Pirmieji parlamentinio sukilimo signalą davė nuolatinė feodalizmo šleifą velkančių valdžios viršūnių opa – socialdemokratai. Paskutinėmis 1917 m. birželio dienomis jie pareiškė nebalsuosią už naujus karinius kreditus, neturėdami aiškių šalies ateities perspektyvų³². Tai griovė vokiečių vienybės įsikūnijimo „pilietinės taikos“ (*Burgfriede*) pagrindus, kuriuos karo pradžioje tylomis ar garsiai buvo aprotavę visos šalies jėgos, ir grėsė nenusėjamomis pasekmėmis. M. Erzbergerio asmeninės savybės ir įgytas autoritetas skatino jį imtis iniciatyvos. Tolesni įvykiai Vokietijos valdžios sferose, prie kurių jis nemažai, o kai kada ir lemiamai prisidėjo, vedė prie naujos ir tvirtos reichstago daugumos susidarymo³³ bei „susitarimų taikos“ (*Vers-*

²⁹ M. E r z b e r g e r, min. veik., p. 178, 233.

³⁰ M. H o f f m a n n, *Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann*, Berlin, 1929, S. 157, 161–162.

³¹ А. С т р а ж а с, „Земля Оберост“ и её место в германской восточной политике в годы первой мировой войны. Дисс. на соискание ученой степени д-ра исторических наук, т. 2, Вильнюс, 1970, с. 610–611.

³² M. E r z b e r g e r, min. veik., p. 252–253.

³³ M. Erzbergeris iškėlė idėją reikalaujamų kreditų karo vedimui skyrimą saistyti aiškiais taikos perspektyvomis ir kuo greitesnio jos sudarymo garantijomis iš vyriausybės pusės. Prisiminimuose jis pateikia keletą epizodų, kur matyti, jog atkakliomis neoficialiomis Vatikano, JAV vadovų pastangomis lyg ir pašalinus visas aiškias kliūtis kariaujančių šalių susitarimui, dėl Vokietijos valdžios didybės ambicijų ar delsimo vėl viskas žlugdavo. Jis net teigė, jog 1917 m. vasarą pats galėjęs pasiekti taiką per kelias valandas, jei tik būtų gavęs galimybę pakalbėti su britų premjeru Lloydu Georgu. Į minėtą saistymo idėją pozityviai sureagavo 4 reichstago frakcijos: pats Centras; demokratai, arba Pažangos atstovai (*Fortschrittliche Volkspartei*), kurių buvo 42; socialdemokratai, gausiausia iš keturių frakcijų (prieš 1916 m. atskylant nepriklausomiesiems socialdemokratams turėjusi 110 mandatų); taip pat aiškiai dešinioji partija nacionalliberalai su 44 vietomis. Pastarieji labiau blokavosi su Centru, o demokratai kontaktavo su aiškioje opozicijoje besilaikančiais socialdemokratais. Aiškiai ir aktyviai už bendradarbiavimą su pastaraisiais pasisakantis ir tuo pačiu sąlyginėje dešinėje esantis M. Erzbergeris tapo savotiška šių skirtingų jėgų jungtimi ir koalicijos garantija. Koalicijos jėgų bendro darbo rezultatas – taikos rezoliucijos realizavimas kartu užtikrino ir koalicijos palaikymą.

andigungsfriede)³⁴ principų išstbulinimo, kurių pagrindu buvo paskelbta žymioji liepos 19 d. taikos rezoliucija³⁵.

Nepaisant susidariusio vieningo fronto su socialdemokratais, M. Erzbergeriui, greita su trokštama pasauline taika, rūpėjo ir pilietinės taikos išlaikymas. Pastaroji politiko asmeninėje vizijoje glaudžiai siejosi su kaimyninių tautų apsisprendimo principu ir žadėjo solidų kompromisą tarp skirtingiems karo tikslams atstovaujančių grupuočių. Galime pagrįstai manyti, kad M. Erzbergeris buvo vienas iš tų idėjų generatorių, pastūmėjusių kanclerį Hollwegą 1917 m. pavasarį griebtis aktyvaus tautinio veiksnio įtraukimo į didžiosios politikos apyvartą (kartu ir Lietuvos klausimo internacionalizavimo). Istoriografijoje M. Erzbergeris apibūdinamas kaip vienas įtakingiausių pakraščių valstybių koncepcijos (*Randstaaten*) šalininkų³⁶. Šio Vokietijos karo tikslų koncepto atstovai siūlė daugiau ar mažiau valstybiškai organizuoti Rusijos pakraščius ir glaudžiai susieti juos su Vokietija arba jos vadovaujama Vidurio Europa. Viena kertinių judėjimo figūrų P. Rohrbachas darbavosi M. Erzbergerio įkurtame minėtame Centriniam informacijos biure užsieniui. Tuo tarpu pats M. Erzbergeris savo liepos 4 d. kalboje reichstage nurodė, jog rusų pavyzdžiu socialdemokratų propaguojama taika „be aneksijų ir kontribucijų“ lengvai gali kirstis su tautų apsisprendimo teise³⁷.

³⁴ „Susitarimų taikai“ senosios valdžios sferos su kaizeriu priešakyje kaip alternatyvą bandė piršti „Kompensacijų taiką“ (*Friede des Ausgleichs*), kurią skandalingoje 1917 m. liepos 20 d. kalboje kaizeris apibūdino maždaug taip: „mainais į taiką mes iš priešų pasiimame reikalingas žaliavas ir įsidedame sau į kišenę“, tuo priblokšdamas ir papiktindamas reichstago atstovus. M. E r z b e r g e r, min. veik., p. 53.

³⁵ Svarbiausioji 1917 m. liepos 19 d. Vokietijos reichstago priimtosios taikos rezoliucijos dalis skambėjo taip:

<...> Reichstagas siekė susitarimų taikos ir tvirto tautų susitaikymo. Su tokia taika nesuderinamas prievartinis teritorijų įsigijimas ir politinis, ekonominis ar finansinis išnaudojimas. Reichstagas atmeta visus planus, vedančius į ekonominį boikotą ir nacijų kovą po karo. Turi būti užtikrinta jūrinė laisvė. Tik ekonominė taika paruoš dirvą draugiškam tautų sambūriui.

Reichstagas energingai palaiyks tarptautinių teisinių organizacijų sukūrimą <...>; M. E r z b e r g e r, min. veik., p. 265.

Kartu vis dėlto reikėtų pažymėti, jog rezoliucijos įžanga ir baigiamoji dalis, suformuluotos stereotipiinėje „vokiško požiūrio“, dvelkiančioje demagogija, dvasioje (kaltinimai Antantei karo primetimu, jėgos ir užgrobimų politikos vykdymu; Vokietijos teismo deklaravimas; demonstratyvi padėka didvyriškiems tėvynės gynėjams) menkino bendrą rezoliucijos vertę ir reikšmę, suteikė plataus pagrindo nepalankioms interpretacijoms.

³⁶ Žr.: R. L o p a t a, Lietuvos valstybingumo raida, p. 128; apie „Randstaaten“ koncepciją – ten pat, p. 17–18. Šios koncepcijos principus galėtume išvelgti ir garsiajame M. Erzbergerio 1914 m. rugsėjo 2 d. memorandume, kurį politiko kritikai laiko neabejotina juoda dėme M. Erzbergerio, kaip nepriekaištingo demokratijos pasekėjo, biografijoje. Išties ten Centro lyderis reikalavo įgyvendinti neabejotiną Vokietijos hegemoniją Europoje. Bet ar ten ėjo kalba apie aneksijas tiesiogine žodžio prasme, yra diskutuotina. Juk patys kritikai pripažįsta, jog memorandume Vokietijos įgyjamų teritorijų valstybinė teisinė ateities būklė palikta neapibrėžta, žr.: W. B a s l e r, min. veik., p. 28–29. Tuo tarpu memorandume ypač ryški Vokietiją iš visų pusių supančių satelitinių valstybių idėja aiškiai siejasi su *Randstaaten* koncepcijos principais.

³⁷ M. E r z b e r g e r, min. veik., p. 254.

Socialdemokratų mestas iššūkis valdžios sferose sukėlė tikrą sniego griūties efektą. Kartu vienybė ėmė eizėti ir pilietinė taika susvyravo pirmiausia pačiose Vokietijos viršūnėse. Visu aštrumu iškilo šalies problemos ir neigiamybės, tarp kurių svarbiausiu įžvelgtas politinės sistemos neefektyvumas ir jos atsilikimas nuo pranašiausio konkurento – anglosaksiškojo pasaulio. Sudėtingą politinę sistemą karas dar labiau supainiojo. Formaliai niekam nepasikeitus, faktiškai persilinko valdžios galių centrai. Esmė glūdėjo tame, jog karinės ir civilinės valdžių jungtis ir balanso palaikytojas buvo tik kaizeris; ši institucija karo metu privalėjo tapti kertine – t. y. turėjo užtikrinti sklandų visos sistemos grandžių funkcionavimą³⁸. Tačiau Vilhelmas II kitaip suprato savo vaidmenį ir apskritai nebuvo tinkama asmenybė. Susiformavus vadinamajai trečiajai vyriausiajai karinei vadovybei (P. Hindenburgas ir E. Ludendorffas), jis visiškai pasidavė jos įtakai, atsisakė kariškių kontrolės ir netgi leido jiems daryti įtaką civilinės kompetencijos sritims³⁹, taip išbalansuojant politinę sistemą. Aktyvus kariškių įsiveržimas į politiką 1917 m. liepą, kanclerio Hollwego krizės metu, sutapo su prasidėjusia parlamento rezistencija. Prieštaringi procesai vedė prie Hollwego atstatydinimo ir G. Michaelio paskyrimo kancleriu; jų metu išryškėjo, jog kariškiams bent kol kas pavyko paimti viršų. Tai reiškė, jog M. Erzbergerio atstovaujamai parlamentinei stovyklai atsirado daug pavojingesnis priešininkas, nei senasis kanclerio biurokratinis aparatas ir visa kaizerio aplinka. Nors iš esmės tas priešininkas buvo persigrupavusios tos pačios senosios sferos, kurių priešakyje ir stėjo trečioji VKV. Įdomiausia tai, jog reakciniai sluoksniai buvo taip užtikrinti dominuojančia savo padėtimi ir užliūliuoti valdžios sferų raidos tradicinės inercijos, jog pradžioje ne tik nepastebėjo pašonėje besikuriančios parlamentinės opozicijos, tačiau apskritai nesusigaudė, kas čia vyksta. Taikos rezoliuciją jie priėmė kaip eilinį kanclerio aplinkoje inspiruotą ir į Antantę orientuotą diplomatinį triukšą, pridengiantį kariškių akcijas⁴⁰.

VKV priešinosi dar kanclerio Hollwego numatytam Lietuvos krašto tarybos sušaukimui ir okupacinio Oberosto režimo modifikavimui; negalėdama aneksuoti Lietuvos, bent stengėsi ją tvirtai susieti personaline unija su Prūsija. Tačiau su „patikėtinių“ rango lietuviška institucija ji sutiko. M. Erzbergeris tuo tarpu stengėsi išnaudoti paskutinius savo kaip „valdžios partijos“ atstovo ir žinomo kanclerio patikėtinio reputacijos likučius. Liepos 11 d., per patį politinės krizės piką, pasitarime tarp kanclerio Hollwego ir parlamento daugumos atstovų jis pareikalavo kuo greitesnio Lietuvos valstybingumo

³⁸ R. S c h i f f e r s, min. veik., p. 263. Kaizerio funkcijos buvo nusakomos terminu *Kommandogewalt* (įsakomoji valdžia).

³⁹ Ten pat, p. 142–143.

⁴⁰ Kanclerių kaitos metu įvykusiame deputatų susitikime su karinės vadovybės atstovais pastarieji visiškai neprieštaravo rezoliucijai. E. Ludendorffas tik pastebėjo, jog vietoj „susitarimų taikos“ geriau būtų „kompensacijų taikos“ terminas, o P. Hindenburgas rezoliucijoje tenorėjo „daugiau pipirų“, žr.: M. E r z b e r g e r, min. veik., p. 264.

ir jos atstovybės sušaukimo klausimo sprendimo⁴¹. Tai būtų galima suprasti ir kaip taktinę valdžios sferų vidinės kovos priemonę, tačiau savo reikalavimus M. Erzbergeris liepos 18 d. raštu pakartojė naujam kancleriui G. Michaeliui⁴². Tyrinėtojus šis epizodas sudomino dėl fakto, jog M. Erzbergeris siūlė Lietuvos valdovu Vokietijos kaizerį, tuo tarpu visuotinai žinoma jo vėlesnė griežtai priešinga pozicija⁴³. Mūsų manymu, tyrinėtojai, konkrečiai – vokietis G. Lindė, greičiausiai pražiūrėjo paprastą dalyką: sąvokų „valdovas Vokietijos kaizeris“ ir „valdovas Prūsijos karalius“ netapatumą. Atitinkamos sąvokos pasirinkimas, jų išskyrimas ar sujungimas juridiniame apiforminime plano realizavimo atveju formavo Lietuvai visai skirtingas juridines būtis. Tai galėjo būti ir M. Erzbergerio siurprizas kietakakčiams reacionieriams, juk svarbiausia buvo pajudinti problemą iš sąstingio, bent įtraukti į diskusiją⁴⁴. Greitai po to, kai į Vokietiją prasišmėlkė žinios apie rengiamos Vatikano taikos notos turinį, generolai Lietuvos atžvilgiu tapo kur kas minkštesni. Mat vienas iš būsimos notos punktų siūlė atkurti Lenkijos karalystę Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje⁴⁵. Tai būtų reiškę Oberosto likvidavimą ir smarkiai suneramino kariškius. Išvis nota žadėjo būti ypač proaustriška⁴⁶. Ką nors šioje plotmėje vėlgi pakeisti buvo pajėgus tik M. Erzbergeris. Šiaip ar taip, Vokietijos katalikų bažnyčios vadovai greitai pakeitė savo prolenkišką orientaciją ir atsisuko į lietuvius⁴⁷. O Bingeno (liepos 31 d.) ir Kreuznacho (rugpjūčio 9 d.) Vokietijos viršūnių pasitarimuose buvo sutarta ne tik leisti lietuviams išsirinkti savo atstovybę, tačiau ir apriboti Lietuvoje lenkų dvasininkijos įtaką, o Vilniaus neatiduoti Lenkijai⁴⁸.

Pats popiežiaus taikos notos pasirodymo faktas Vokietijoje, be abejonės, kilstelėjo aukštyn katalikiškų sluoksnių ir paties M. Erzbergerio autoritetą ir įtraukė politiką į naują diplomatinį sūkurį. Tačiau tuo pat metu jį užgriuvo ir susivienijusių politinių priešų reakcija. Formaliai M. Erzbergeris imtas kaltinti nekompetencija ir demagogija povandeninio karo srityje, karinės informacijos paviešinimu⁴⁹. Tačiau visi suprato, jog tai tėra plataus puolimo prieš parlamentinę daugumą elementas. Lyg sudarydami savotišką

⁴¹ G. L i n d e, *Die deutsche Politik in Litauen im ersten Weltkrieg*, Wiesbaden, 1965, S. 89.

⁴² P. Č e p ė n a s, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, Vilnius, 1992, p. 183.

⁴³ G. L i n d e, min. veik., p. 90.

⁴⁴ P. Čepėno studijoje M. Erzbergerio sumanymas Lietuvos valdovu padaryti Vokietijos kaizerį pristatomas Vokietijos pastangų pasiekti kuo greitesnę separatinę taiką su Rusija kontekste. P. Čepėnas M. Erzbergerio sumanymo faktą ėmė iš dokumentų rinkinio, kurio bendraautorius – pats buvęs Rusijos premjeras A. Kerenskis, tad sumanymo konteksto versija labai pagrįsta. Žr.: P. Č e p ė n a s, min. veik., p. 183.

⁴⁵ R. L o p a t a, Lietuvos valstybingumo raida, p. 126.

⁴⁶ А. С т р а ж а с, „Земля Оберост...“, т. 2, с. 611.

⁴⁷ Ten pat.

⁴⁸ R. L o p a t a, Lietuvos valstybingumo raida, p. 126–128.

⁴⁹ 1917 m. rugsėjį imperijos karinio laivyno bei justicijos žinybų vadovai ir kancleris apsikeitė nuomonėmis dėl galimybės patraukti M. Erzbergerį į teisinę atsakomybę „už tėvynės išdavimą“. Vis dėlto justicijos žinybos vadovas pareiškė, jog tam nesą pakankamo pagrindo ir kancleris buvo priverstas su

partinę atsvarą pastarajai, visokio plauko reakcionieriai ėmė burtis į pangermanistinę Tėvynės partiją⁵⁰. Nesiliovė ir bandymai iš vidaus skaldyti reichstago daugumą.

Šveicarijos lietuviai dar 1917 m. balandį buvo parašę laišką M. Erzbergeriui, skųsdamiesi Lietuvos administratoriaus F. Isenburgo-Birsteino valdymu⁵¹. Rugsjūčio 4 d. Brunene jie turėjo progą susitikti su į Šveicariją vėl atvykusi M. Erzbergeriu⁵². Atrodo, jog vienas iš pagrindinių pastarojo apsilankymo tikslų ir buvo pokalbiai su lietuviais⁵³. Pokalbiai pradėti nuo labdarybės, lietuvių karo belaisvių šelpimo ir jų ateities. M. Erzbergeris žadėjęs atgaivinti Centrinį šalpos komitetą ir „Saulės“, „Žiburio“, „Ryto“ draugijas Lietuvoje⁵⁴. Perėjus prie politikos, M. Erzbergeris aiškiai pasisakė už pačioje Lietuvoje išrinktą Tarybą (užsienio lietuviai kažką panašaus tuomet planavo organizuoti Šveicarijoje). Jis taip pat atvirai išdėstė VKV planus prijungti Lietuvą personaline unija prie Prūsijos. Vokiečio nuomone, tokį planą galėjo neutralizuoti tik pačioje Lietuvoje rinkta atstovybė, kuri deramu momentu paskelbtų Lietuvą nepriklausoma monarchija⁵⁵. Svarbiausia M. Erzbergeriui buvo apsikeisti su lietuviais nuomonėmis dėl jo sudaryto plano padaryti Lietuvos monarchu savo žemietį kunigaikštį V. Urachą⁵⁶. Lietuviams anuomet tai atrodė geriausia įmanoma išeitis ir dėl to rugsjūčio 22 d. M. Erzbergeris Brunene išsikvietė lietuvius tolesniems pasitarimams⁵⁷. Jis pažadėjo Centro ir apskritai reichstago paramą Lietuvai siekiant valstybingumo, taip pat garantavo, kad Šveicarijos lietuviai galės atvykti į planuojamą lietuvių Vilniaus konferenciją⁵⁸.

Rugsjūčio 28 d. reichstago Pagrindinės komisijos posėdyje M. Erzbergeris smarkiai sukritikavo Oberosto režimą ir nurodė, jog teigiamas lietuvių klausimo išspren-

juo sutikti; žr.: В. Б р ю н и н, *Внутриполитическая борьба в Германии летом и осенью 1917 г.*, Ленинград, 1965, с. 64. Kaizeris apie M. Erzbergerį atsiliepė kaip apie „niekšą“ ir „asmeninį Hohencolernų dinastijos priešą“, ten pat.

⁵⁰ M. E r z b e r g e r, min. veik., p. 268, В. Б р ю н и н, min. veik., p. 53–57.

⁵¹ A. S t e p o n a i t i s, *Atsiminimai 1914–1919*, Kaunas, 1940, p. 88.

⁵² Ten pat, p. 90–91, 118. Lietuviams šiame susitikime atstovavo A. Steponaitis, K. Olšauskas ir V. Bartuška.

⁵³ Oficialus M. Erzbergerio vizito Šveicarijoje tikslas buvo Ciuriche vykusių tarptautinių katalikų dienų renginiai, žr.: В. С о l l i a n d e r, *Die Beziehungen zwischen Litauen und Deutschland während der Okkupation 1915–1918*, Abo, 1935, S. 127.

⁵⁴ A. S t e p o n a i t i s, min. veik., p. 91, 118.

⁵⁵ Ten pat; R. L o p a t a, Lietuvos valstybingumo raida, p. 128.

⁵⁶ E r c b e r g e r i s, Lietuva, p. 157–158. Centro politikas jau seniau ieškojo galimybių hercogui Wilhelmui von Urachui užimti Albanijos, Elzaso ar Lenkijos sostus, bet tuomet susidurta su pernelyg didelėmis problemomis, žr.: R. L o p a t a, Karalių turnyras, *Kultūros barai*, 1992, Nr. 11, p. 69.

⁵⁷ A. S t e p o n a i t i s, min. veik., p. 119. Rugsjūčio 22 d. susitikime lietuviams atstovavo K. Olšauskas, V. Bartuška ir J. Purickis.

⁵⁸ Šveicarijos susitikimų kontekste A. Steponaitis charakterizuoja M. Erzbergerį tiesiog kaip „gerą, nuoširdų, judrų, greitos orientacijos žmogų“, žr.: A. S t e p o n a i t i s, min. veik., p. 90. Kitas susitikimų dalyvis V. Bartuška savo atsiminimuose irgi yra fiksavęs pokalbius su Centro politiku, žr.: V. B a r t u š k a, *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus kelias*, Klaipėda, 1937, p. 144–145.

mas ir tautos atstovybės sušaukimas neišvengiamas⁵⁹. K. Helfferichas teisinosi, jog krašto taryba (*Landesrat*) tikrai bus, tik išskyla sunkumų dėl geografinio Lietuvos apibrėžimo, nes lietuviai – ne dauguma, o tik „didžiausia iš mažumų“⁶⁰. M. Erzbergeriui antrino ir socialdemokratai. Vis dėlto reichstago daugumos planuotoji rezoliucija kancelieriui, kurioje būtų pareikalauta tautos atstovybės sušaukimo ir civilinės administracijos įvedimo, po kariškių atstovo deputato E. Wrisbergo argumentacijos buvo apribota pirmuoju reikalavimu, antrąjį nukeliant tam laikui, „kai leis karinės aplinkybės“⁶¹.

Istorikas B. Collianderis pažymi, jog būtent nuo 1917 m. rugpjūčio M. Erzbergeris susikūrė tvirtą „lietuvių globėją“ ir griežto karinio valdymo oponento įvaizdį⁶². Žvelgiant į platesnį kontekstą, tai buvo natūralu: 1917 m. rudenio Vokietijos politinių jėgų persigrupavimas jau buvo daugmaž įvykęs, ideologinių frontų linijos nusistovėjusios ir politinė kova ėmė vykti daugmaž atvirai. Pagrindiniu jos baru tapo kova už politinės sistemos parlamentarizavimą, ir į ją M. Erzbergeris įsitraukė itin aktyviai. Lemtingas postūmis, pagal jį, buvo 1917 m. liepos 20 d. (kitą dieną po taikos rezoliucijos) įvykęs deputatų susitikimas su kaizeriu⁶³. Pastarasis priešnekėjo tokių dalykų (ko verta vien frazė „kur pasirodo gvardija, ten nėra vietos demokratijai“), kurie pašlurpino reichstago narius. Po susitikimo esą „pražilę deputatai, ligi tol ir girdėti nenorėję apie parlamentinę sistemą“, pasak M. Erzbergerio, atvirai dėstę pasikeitusią nuomonę⁶⁴. Pačioje 1917 m. spalio pabaigoje, daugiausia socialdemokratų pastangomis, pavyko pasiekti blankaus ir VKV veikiamo kanclerio G. Michaelio atstatydinimo. Naujuoju kancleriu skiriant G. Hertlingą, kovojančios stovyklos vėlgį turėjo savų išskaičiavimų ir planų: reichstago dauguma šiame poste turėdama lyg ir savo žmogų, vieną iš Centro partijos lyderių, galėjo tikėtis didesnės įtakos valdyme; reacionieriai – per aristokratą kanclerį reikalinga linkme apdoroti pačią Centro partiją. Tačiau G. Hertlingo paskyrimas viena-reikšmiškai sustiprino kanclerio instituciją ir bent iš dalies atkūrė VKV pažeistą pusiausvyrą. Pagal M. Erzbergerio inicijuotą ir sėkmingai įgyvendintą planą pirmą kartą po 1871 m. į pagrindinių ministrų postus buvo paskirti reichstago daugumos pasitikėjimą turintys asmenys⁶⁵.

⁵⁹ G. L i n d e, min. veik., p. 90.

⁶⁰ Ten pat.

⁶¹ Ten pat. Plačiau apie rugpjūčio 28 d. svarstymą reichstage žr.: A. S t r a z h a s, *Deutsche Ostpolitik...*, S. 201–203. Tyrinėdami šį ir kitus M. Erzbergerio bei jo kolegų vokiečių parlamentarų veiklos epizodus neturėjome galimybės pasinaudoti pirminiais šaltiniais – Vokietijos reichstago ir jo komisijų posėdžių stenogramomis. Jų pakeitimui istorine literatūra ne tik reikia didesnio tyrinėjimų įdirbio, tačiau ir suponuoja galimybę perteikime įsivelti tam tikriems politinės minties niuansų iškraipymams ar netikslumams.

⁶² B. C o l l i a n d e r, min. veik., p. 127.

⁶³ M. E r z b e r g e r, min. veik., p. 54.

⁶⁴ Ten pat.

⁶⁵ Ten pat, p. 294–299.

Nuo pat Vilniaus konferencijos ir Tarybos sudarymo lietuvių politikai juto išskirtinį M. Erzbergerio dėmesį. Pavyzdžiui, rugsėjo 12–18 d. laikotarpiu jis konsultavo Šveicarijos lietuvius, vykstančius į Vilniaus konferenciją, išlydėjo ir sutiko lietuvių delegatus spalio 18–20 d. konferencijoje Stokholme ir lapkričio 2–10 d. konferencijoje Berne-Lozanoje⁶⁶. Visi šie kontaktai jau vyko Berlyne. VKV nesipriešino, nes užsienio lietuvių politikų neutralizavimas ir tam tikro politinio centro kūrimas Vilniuje įėjo ir į jos planus. Kompromiso būdu kito Lietuvai palankaus vokiečio, veikusio kur kas konfidencialesnėje plotmėje, F. Roppo pastangomis⁶⁷ Berlyne buvo įkurta vokiečių–lietuvių draugija, kurios nariu tapo ir M. Erzbergeris⁶⁸. Pats jis reichstago Centro frakcijoje įkūrė lietuvių palaikymo komitetą⁶⁹.

Po bolševikų perversmo Rusijoje ir iš to sekusio tautų apsisprendimo teisės tapimo politinių santykių ašimi, lietuvių–vokiečių santykiai perėjo į kitą etapą, po Vokietijos žlugimo 1918 m. rudenį pagaliau privedusį prie Lietuvos valstybingumo realizavimo. Tačiau pats laikotarpis pasižymėjo labai prieštaruotomis tendencijomis, aštriu politiniu konfliktu pačioje Vokietijoje, nes įvykiai Rytų fronte, Brastos taika vėl buvo leidę pakilti reaccionierių autoritetui ir įtakai. Politinio gyvenimo centre besilaikančiam M. Erzbergeriui vienu metu tekdavo plušėti keliuose baruose, pulti ir gintis. Neabejotinai didžiulis jo indėlis tiesiant kelius Vasario 16-osios akto link. Tiesa, tas indėlis daugiausia susidėjo iš konfidencialios užkulisinės veiklos, asmeninių pažinčių panaudojimo, visuomenės nuomonės formavimo ir pan., todėl nėra taip paprastai identifikuojamas ir apibūdinamas. Būdamas gudrus politikas, jis surasdavo nuomonių skirtumus priešinkų stovykloje ir jais pasinaudodavo. Pvz., žinodamas kritišką generolo M. Hoffmanno požiūrį į E. Ludendorffą, jis ilgą laiką su pirmuoju palaikė konstruktyvų dialogą ir net buvo pelnęs simpatijas⁷⁰. 1918 m. sausio 2 d. įvykusio pokalbio metu M. Hoffmannas buvo įtikintas, jog Lietuvos Taryba turėtų perimti krašto valdymą⁷¹. Bendrapartietis kancleris G. Hertlingas pradžioje gana sėkmingai buvo lenkiamas sutikti su V. Uracho kandidatūra į Lietuvos sostą: pastarasis jau sausio 2 d. bundesrate (imperijos sąjunginių

⁶⁶ A. S t e p o n a i t i s, min. veik., p. 121, 123, 131.

⁶⁷ Apie F. Roppo vaidmenį Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo ir kai kuriuos kontaktus su M. Erzbergeriu žr.: R. L o p a t a, „Tipas apskritai labai dar įtariamias, bet reikalingas“.

⁶⁸ Apie Vokiečių-lietuvių draugiją plačiau žr.: M. U r b š i e n ė, Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva, *Karo archyvas*, Kaunas, 1936, t. VII, p. 189–196.

⁶⁹ E r c b e r g e r i s, Lietuva, p. 156.

⁷⁰ M. Erzbergeriui apsilankius vokiečių kariuomenės Rytų fronto vyriausiam štabe Brastoje, generolas M. Hoffmannas 1917 m. kovo 17 d. savo dienoraštyje pažymėjo, jog šis politikas „labai protingas, išskirtinai visapusiškai išsilavinęs vyras“ ir jam buvę labai įdomu jį išklaudyti, žr.: M. H o f f m a n n, min. veik., p. 161. Tiesa, jau tų pačių metų rugpjūčio 15 d. įrašė generolas pažymėjo, jog „tasai žmogus darosi pavojingas“, – Šveicarijos lietuviams prižadėjo tai, kas visai nesuderinama su vokiečių pažiūromis, ten pat, p. 177.

⁷¹ G. L i n d e, min. veik., p. 128.

valstybių taryboje) šnekėjo apie realią Uracho kandidatūrą⁷². Lietuvos klausimas kaip niekad anksčiau tapo ryškiu ir neatsiejamu Vokietijos vidinės kovos, tiksliau, kovos už naują demokratinę Vokietiją, komponentu, o pats M. Erzbergeris sulaukė atkaklaus pasipriešinimo pačioje Centro partijoje.

Paaiškėjo, jog reichstago daugumai duotų pažadų G. Hertlingas neskuba vykdyti, vis labiau linksta į VKV pusę. Dar daugiau – sužinota, jog pasenęs kancleris Prūsijai pažadėjęs „nukenksminti“ M. Erzbergerį ir pasukti Centrą į dešinę, proteguojant A. Gröberį⁷³. Ryžtingos kovo 12 d. M. Erzbergerio kontratakos sudėtinė dalis buvo ir reikalavimas „lojaliai ir sąžiningai“ įgyvendinti lietuvių ir lenkų teisę į apsisprendimą⁷⁴. Po šito kancleris netgi svarstęs savo atsistatydinimą. Užspeistas į kampa, jis teisinosi, jog VKV jį „vedžiojanti už nosies“⁷⁵.

1918 m. eigoje M. Erzbergeris ne kartą kėlė Lietuvos klausimą reichstago komisijose ir plenariniuose posėdžiuose. Pavyzdžiui, jau vasario 20 d. aštria forma teiravosi, kodėl vyriausybė delsia pripažinti Lietuvą⁷⁶, birželį įteikė interpeliaciją kancleriui dėl padėties Lietuvoje ir civilinės administracijos įvedimo⁷⁷ ir t. t. Ypač plati diskusija dėl Lietuvos buvo išsivysčiusi reichstago kovo 22 d. Brastos taikos ratifikavimo kontekste. Istorikas P. Čepėnas teigia, jog tik po reichstago atstovų, tarp jų ir M. Erzbergerio, kategoriškų pareiškimų, Vokietijos vyriausybė iškvietė Lietuvos tarybos delegaciją į Berlyną notifikuoti gruodžio 11 d. ir vasario 16 d. dokumentus⁷⁸.

M. Erzbergerio Lietuvos atžvilgiu užimta pozicija nebuvo tiesmuka ir lengvai perprantama; iš pirmo žvilgsnio kai kuriais aspektais ji gali pasirodyti ir prieštaringa. Pvz., 1918 m. liepą jo tiesiogiai ir stipriai veikiama Lietuvos taryba nedviprasmiškai pasisakė už monarchiją, išsirinko karalių, tuo tarpu to paties M. Erzbergerio paremtame Vasario 16-osios akte skamba: „Drauge Lietuvos Taryba pareiškia, kad Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau sušauktas Steigiamasis Seimas, demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas“. Ko gero, paaiškinimą galėtume rasti atkreipdami dėmesį į Rusijos veiksnį. Brastos derybų tarp Vokietijos ir sovietinės Rusijos kontekste M. Erzbergeris reichstago netgi buvo iškėlęs pasiūlymą Lenkijos, Lietuvos ir Kuršo tautų atstovybėms „pačiais

⁷² P. Č e p ė n a s, min. veik., p. 218.

⁷³ M. E r z b e r g e r, min. veik., p. 300.

⁷⁴ Ten pat, p. 300–301.

⁷⁵ Ten pat, p. 301.

⁷⁶ R. L o p a t a, Lietuvos valstybingumo raida, p. 138.

⁷⁷ P. Č e p ė n a s, min. veik., p. 89.

⁷⁸ Ten pat, p. 246. Vokietijos atlikto 1918 m. kovo 23 d. Lietuvos pripažinimo kontekste Centro politikas savo atsiminimuose įrašė: „Panaudojęs visus parlamentariško veikimo būdus, kuriais tik galėjau veikti, aš pasiekiau to, kad Tarybos atstovybė, naujojoje Vokietijos valdžiai suderino gruodžio mėn. 11 d. nutarimus su vasario 16 d. nutarimais“, žr.: E r c b e r g e r i s, Lietuva, p. 159.

trumpiausiais terminais“ pasitikrinti, ar jos yra tautų, įskaitant visas partijas, valios reiškėjos⁷⁹. Čia pat sekė ir pasiūlymas minėtoms atstovybėms imtis visų priemonių Steigiamųjų susirinkimų demokratiniais pagrindais organizavimui. M. Erzbergeris pateikė ir savo pasiūlymų argumentaciją: „Kuriant pakraščių valstybes reikia atsižvelgti į Rusijos pageidavimus“⁸⁰. Tai buvo atsakas ne tik į Rusijos valdžioje atsidūrusių bolševikų derybose iškeltą tautų apsisprendimo teisę, tačiau ir į jos raiškos formas. Išvis lietuvių–vokiečių santykiuose Brastos derybų laikotarpiu matyti aiški tendencija iš vokiečių pusės neakcentuoti su monarchija susijusių ateities klausimų, į pirmą vietą iškeliant bendras tautos atstovavimo idėjas. P. Čepėnas rašo, jog diskutuodami Brastos taikos ratifikaciją 1918 m. kovo 22 d. kai kurie Vokietijos reichstago demokratinėse frakcijose atstovai principingai pareiškė, kad tautų apsisprendimo teisė apimanti ir valstybės formos pasirinkimą; todėl jie teigė, kad Vokietija naujai besisteigiančioms valstybėms neturinti teisės diktuoti, kokia turi būti jų valstybių vidaus santvarka⁸¹. Istorikas, tiesa, nepamainėjo tų atstovų pavardžių, lieka neaišku, kokią poziciją tuo klausimu užėmė M. Erzbergeris. Šiaip ar taip, Brastos taika buvo sudaryta ne susitarimo, kaip planavo M. Erzbergeris, o diktato keliu; ji leido triumfuoti jėgos politikos šalininkams, o Rusijos veiksnys lietuvių atžvilgiu prarado svarbą. Kovo 22 d. reichstago debatuose aukščiausia tašką pasiekusi demokratijos poveikio kreivė staigiai smigo žemyn. Atsiminimuose apie Lietuvą M. Erzbergeris užrašė šiame kontekste iškalbingą ir nevienareikšmį sakinių: „Vadovaujamosios lietuvių sferos balandžio mėn. pradžioje įsitikino, kad „negalima krašto atstatyti be monarchiško valdovo“⁸². Galėtume manyti, jog tai buvo ir asmeninė vokiečių politiko pozicija Lietuvos klausimu, kylanti iš radikalizmui priešingų jo įsitikinimų. Kaip jo vaizdiniuose monarchinė valstybės forma kaip *sine non qua* konkrečiai derinosi su būsimojo Steigiamojo seimo prerogatyvomis, galėtume tik nuspėti: pavyzdžiui, Brastos derybų laikotarpiu M. Erzbergeris šnekėjo apie Lietuvos karinę konvenciją su Vokietija⁸³. Net jei tai būtų buvusi vienintelė Lietuvos tarybos sudaryta konvencija su Vokietija, o Vokietija būtų išlikusi monarchija, joks Lietuvos Steigiamasis seimas nebūtų išdrįsęs kvestionuoti tiek Tarybos nubrėžtų santykių su Vokietija pagrindų, tiek ir monarchinės valstybės formos, – tokia būtų logiška minties tąsa. Principinio prieštaravimo tarp monarchinės valstybės formos ir Steigiamojo seimo prerogatyvų neįžvelgtume. Apibendrinami paprasčiausiai galėtume pasakyti, jog M. Erzbergeris buvo lanksčios politikos atstovas ir reprezentuodamas šį kompromisų meną bendram labai buvo pasirengęs eiti toli už asmeninių nuostatų ribų, jei toms nuostatoms nematydamo esminės grėsmės. Tokį matome šį politiką Brastos derybų epizodo metu. Jei

⁷⁹ M. E r z b e r g e r, min. veik., p. 242.

⁸⁰ Ten pat.

⁸¹ P. Č e p ė n a s, min. veik., p. 246.

⁸² Erzbergeris, Lietuva, p. 160.

⁸³ M. E r z b e r g e r, min. veik., p. 242.

įvykių raida leisdavo grįžti prie pradinių, idėjiškai artimų pozicijų, M. Erzbergerį matome entuziastingai realizuojantį savus sumanymus kaip kad urachiados metu.

Esminių pokyčių Lietuvos klausime reichstago daugumai nepavyko pasiekti ligi pat senosios Vokietijos žlugimo 1918 m. pabaigoje. Tai lėmė jau pati Vokietijos valstybės sąranga ir joje numatyta reichstago vieta bei vaidmuo: vyriausybė ir parlamentas funkcionavo iš principo ne sąveikaudami, o nepriklausomai vienas šalia kito⁸⁴. Reichstagas funkcionavo tarsi bundesrato – Vokietijos specifiškumo apspręstosios institucijos, šešelyje, apsiribodamas įstatymdavystės ir valstybės biudžeto klausimais. Politinės partijos (jos iš esmės buvo atstovaujamos tik reichstage) tuo pačiu buvo išguitos iš aktyvaus dalyvavimo Vokietijos politiniame gyvenime. Įprastą Vakarų šalyse jų vaidmenį tarsi atliko sąjunginių valstybių vyriausybės savotiškame parlamente bundesrate. Be to, skirti ir atleisti vyriausybės vadovą kanclerį galėjo tik pats kaizeris; kolegialios vyriausybės neegzistavo; ministrai tebuvo tik kanclerio pavaldiniai, kuriuos jis pats pasirinkdavo. Dėl viso to Vokietija buvo priskiriama prie neparlamentinių valstybių. 1914 m. rugpjūčio 4 d. įstatymu reichstagas dargi atsisakė daugelio įstatymdavystės teisių bundesrato naudai karo metu, pasilikdamas biudžeto tvirtinimo kompetenciją⁸⁵. Karui užsitęsęs, ekonominiai klausimai tapo dar svarbesni, jais ėmė plačiai domėtis visuomenė. Biudžeto reikalų svarstymas natūraliai peraugo į užsienio reikalų ir karo vedimo reikalų svarstymą. Jau minėjome naujosios daugumos susiformavimo ir 1917 m. taikos rezoliucijos priėmimo aplinkybės. Bendranacionalinius interesus gyviausiai ir demokratiškiausiai reflektavo partijos per savo forumą reichstagą. Tačiau formaliai teisiškai pastarojo kompetencijos išliko tokios pačios, o nuomonė – daugiau moralinė, nei įpareigojanti. Penkeriems metams renkamo reichstago įgaliojimai 1917 m. dėl karo buvo pratęsti ir tai leido kai kuriems sluoksniams pradėti abejoti jų teisėtumu⁸⁶. Kai kurie VKV atstovai ėmė raginti išvis ignoruoti reichstagą⁸⁷.

Nors oponentai buvo apardę pačią reichstago daugumą (iš jos laikinai pasitraukė nacionalliberalai su G. Stresemannu priešakyje), lyderiaujama M. Erzbergerio pastaroji tęsė demokratizacijos liniją. „Rytų“, tarp jų ir Lietuvos, klausimai tapo ir pačios Vokietijos ateities klausimais – būtent jais remdamasis M. Erzbergeris jau gegužės 8 d. buvo išreiškęs nepasitikėjimą vyriausybe⁸⁸. Tuokart daugumos deleguotas vicekancleris F. Payeris, beje, palankus Lietuvai, ramino, jog ligi rudens sesijos Rytų klausimai būsia

⁸⁴ R. S c h i f f e r s, min. veik., p. 153.

⁸⁵ *Deutsche Verwaltungsgeschichte*, herausg. von K. G. A. Jeserich u. a., Bd. 3: Das Deutsche Reich bis zum Ende der Monarchie, Stuttgart, 1984, S. 126.

⁸⁶ R. S c h i f f e r s, min. veik., p. 146.

⁸⁷ Ypač neigiamai esamo reichstago atžvilgiu buvo nusistatęs pulkininkas Maksas Baueris, beje, palaikęs su M. Erzbergeriu gerus asmeninius santykius, žr. ten pat.

⁸⁸ M. E r z b e r g e r, min. veik., p. 301.

išspręsti⁸⁹. 1918 m. rugpjūčio viduryje po pralaimėtų kautynių Vakaruose staiga įvyko lūžis VKV mąstyme: ji prarado turėtą nepalaužiamą tikėjimą vokiečių ginklo pergale. Tai įžiebė žalią šviesą permainingoms, kurios vėlgi sekė pagal sniego griūties principą. Siekiant JAV prezidento W. Wilsono, į kurį buvo sudėtos visos Vokietijai dar naudingos taikos viltys, palankumo, buvo praveistas ir esminis režimo parlamentarizavimas, įtvirtintas spalio 28 d. pataisomis konstitucijoje⁹⁰. Pagal jas kanclerio veikla buvo susaisyta pasitikėjimu reichstage, o jo nariai galėjo darbuotis vyriausybėje, neprarasdami deputatų mandatų. Naujoji parlamento pasitikėjimą turinti Makso Badeniečio vyriausybė buvo sudaryta dar spalio 4 d. ir M. Erzbergeris į ją įėjo kaip vienas iš keturių parlamentinių ministrų be portfelių, formaliai besirūpinęs karinės informacijos reikalais⁹¹. Tuomet dvelktelėjo permainingomis ir pačioje Lietuvoje. Spalio 15 d. M. Badeniečio vyriausybė, aktyviai dalyvaujant M. Erzbergeriui, nutarė leisti Lietuvos Tarybai sudaryti vyriausybę, karinę administraciją pakeisti civiline ir pradėti laipsniškai perduvinti valdžią patiems lietuviams⁹².

Pačioje Vokietijoje greita vienybės erozija, persimetusi į liaudies mases, ir visuotinis nusivylimas atvedė prie to, ko labiausiai bijojo ir kam labiausiai stengėsi užkirsti kelią M. Erzbergeris ir kiti demokratinės minties nuosaikieji politikai: nuomonių radikalizacijos ir pilietinės nesantaikos. Lapkričio pirmomis dienomis sužinojusi apie Vokietijos revoliuciją Lietuvos Taryba atsisakė ne tik Uracho paslaugų, tačiau ir pačios monarchijos idėjos, tuo tarpu M. Erzbergeris, metęs visus kitus reikalus, jau skubėjo į Kompjeną derybų su nugalėtoja Antante. Šiuo reikšmingu štrichu M. Erzbergerio biografijoje baigėsi ir bene reikšmingiausias etapas jo santykiuose su lietuviomis. Tačiau tie santykiai tęsėsi ir toliau.

⁸⁹ Ten pat, p. 305; 1918 m. liepą Lietuvos Tarybos įvykdytą Uracho išrinkimą Lietuvos monarchu tenka laikyti ir M. Erzbergerio vykdomo praktinio spaudimo kancleriui G. Hertlingui veiksmu. M. Erzbergerio aplinka reichstage signalizavo Tarybai, kad kancleris (kuris iš tikrųjų visą laiką šiuo klausimu svyravo), neabejotinai pritaris Uracho išrinkimui, žr.: P. K l i m a s, *Dienoraštis 1915.XII.1–1919.I.19*, Chicago, 1988, p. 274. Be abejo, į M. Erzbergerio apskaičiavimus įėjo ir tas niuansas, jog W. Urachas buvo ne tik G. Hertlingo, buvusio filosofijos profesoriaus, studentas, bet studijų metais ir gyvenęs jo šeimoje. Tačiau tik rugsėjo viduryje, jau naujomis aplinkybėmis, kancleris informavo Centrą, jog hercogas dabar jau „greitai sės į Lietuvos sostą“, žr.: Erzbergeris, *Lietuva*, p. 163. M. Erzbergerio įtaka Centrai ir asmeniškai G. Hertlingui reacionieriams kėlė ir nerimą, ir susierzinimą. Jie stengėsi pastebėti ir išryškinti kiekvieną nuomonių nesutapimą Centro viduje ir taip pakurstyti nesantaiką. Pvz., jau 1918 m. balandį Oberosto laikraštis lietuvių kalba „Dabartis“ straipsnyje „Neatsakomieji“ pabrėžė: „Hertlingis nutraukė ryšius su Erzbergeriu. Kancleris daugiau nepriims Erzbergerio“ (ir tai specialiai pajuodintu šriftu!), *Dabartis*, 1918, Nr. 46, p. 2. Pačiam M. Erzbergeriui karinė valdžia 1918 m. pavasarį ne tik neleido apsilankyti Lietuvoje, bet ir vėl planavo patraukti jį į teisinę atsakomybę, šįkart jau už ryšius su lietuviomis.

⁹⁰ *Deutsche Verwaltungsgeschichte*, S. 127.

⁹¹ M. E r z b e r g e r, min. veik., p. 311–313.

⁹² R. L o p a t a, Lietuvos valstybingumo raida, p. 168; W. B a s l e r, min. veik., p. 313.

Pokarinėje iš revoliucijos suirutės brendančioje Vokietijoje pagaliau susidarė sąlygos bent dalinai realizuoti demokratijos idėjoms. Buvusios reichstago daugumos partijos įgavo realią valdžią. Patį M. Erzbergerį neperdedant galima laikyti vienu svarbiausių Weimaro respublikos architektų ir kūrėjų. P. Scheidemanno vyriausybėje (1919 m. vasaris–birželis) jis ėjo ministro be portfelio, besirūpinusio paliaubų išsaugojimu, pareigas. G. Bauerio vyriausybėje (1919 m. birželis – 1920 m. kovas) M. Erzbergeris dalyvavo kaip vicekancleris (ligi 1919 m. spalio) ir finansų ministras. Buvo priverstas atsistatydinti dėl to, kas šiais laikais populiariai vadinama „viešųjų ir privačiųjų interesų supainiojimu“. Nepaisant pasikeitusio tarptautinio konteksto, kai bičiuliautis su Vokietijos politikais Antantės akyse nebuvo prestižo reikalas, kai kurie Lietuvos valstybininkai, visų pirma užsienio reikalų ministru tapęs J. Purickis, ideologinis M. Erzbergerio bendramintis, išlaikė senus draugiškus kontaktus su juo, gaudavo vertingų valstybės tvarkymo patarimų, ypač finansų srityje⁹³. Vokietijos generalinis įgaliotinis L. Zimmerlė, ligi 1919 m. vidurio smarkiai veikęs Lietuvos raidą ir orientacijas, buvo asmuo, turėjęs M. Erzbergerio pasitikėjimą⁹⁴. Teigiama, jog 1919 m. spalį iš visos Bauerio vyriausybės tik M. Erzbergeris ir H. Mülleris nepritarė V. Biskupskio kartu su J. Gabriu ir F. Roppu planuotam perversmui Lietuvoje⁹⁵. Bene didžiausiu Centro politiko nuopelnu J. Purickis laiko 110 milijonų markių paskolos, padėjusios Lietuvai atsistoti ant kojų, gavimą, tiesa, nenurodydamas konkretaus laikotarpio⁹⁶.

Dar M. Badeniečio vyriausybės formavimo metu buvo galima įžvelgti, jog demokratinės opozicijos ir valdžios sferų santykių pagrindai iš esmės keičiasi: nuo aršios kovos ligi bendradarbiavimo, pagal šūkį „gelbėti viską, ką dar galima išgelbėti“. Paradoksalu, tačiau parlamentarizacijos, taikos notų W. Wilsonui, galop Kompjeno paliaubų pasirašymo iniciatyvą rodė ta pati VKV ir dažnai tuo pačiu diktatorišku tonu. Būtų sunku pasakyti, ar senosios valdžios viršūnės ir generalitetas tada turėjo kokį nors racionalios išeities planą Vokietijai iš susidariusios situacijos⁹⁷. Svarbiausiu uždaviniu jie išsikėlė nedelsiamą karinių veiksmų sustabdymą, tikėdamiesi taip išprovokuoti

⁹³ J. Purickis, Iš atsiminimų apie Erzbergerį, *Lietuvos aidas*, 1931, Nr. 203, p. 4.

⁹⁴ Erzbergeris, Lietuva, p. 163. Apie M. Erzbergerio vaidmenį paskiriant L. Zimmerlę žr.: *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai, 1917–1918*, sud. A. Eidintas ir R. Lopata, Vilnius, 1991, p. 335, 361; apie vaidmenį sustabdant revizijas – ten pat, p. 377, 501.

⁹⁵ P. Čepėnas, min. veik., p. 542. Beje, 1919 m. rudenį tarp vokiečių ir rusų monarchistų atsiradę valdžios perversmo Lietuvoje planai žlugo dar pačioje užuomazgoje dėl pajėgų dezintegracijos ir lyderiavimo ambicijų. J. Gabrio ir F. Roppo vaidmuo tuose planuose apskritai nėra pakankamai aiški.

⁹⁶ J. Purickis, Iš atsiminimų apie Erzbergerį, p. 4.

⁹⁷ Pvz., E. Ludendorffas manė, jog Vokietijai deklaravus tvirtą taikos norą, o Antantei iškelus žeminančias taikos sąlygas, nieko nebelieka, kaip toliau tęsti karą tiesiog tikintis sėkmės. Jis planavo, kad vokiečiams atsitraukus į savo sienas (pirmiausia Vakaruose), visų labiausiai išsekusiai Prancūzijai kils rimtų abejonių dėl tolesnio karo tęsimo, o vokiečiai, gindami savo teritoriją, išgyvens naują moralinį pakilimą, žr.: Э. Людендорф, *Мои воспоминания о войне 1914–1918 гг.*, т. 2, Москва, 1924, с. 271–272.

Antantės stovyklos skilimą ir vokiečiams garbingos taikos sudarymą⁹⁸. Tačiau įvykiai parodė, jog garbingos taikos, kurią taip ilgai ir bergždziai propagavo M. Erzbergeris, šansas negrįžtamai prarastas. Atrodo, jog demokratiųjų jėgų atstovai, anuomet įsiliedami į senosios valdžios struktūras, pasirašė sau ir tam tikrą politinį nuosprendį⁹⁹. Kai kuriems iš jų, taip pat ir M. Erzbergeriui, tai tapo ir asmeninės tragedijos pradžia. Sužinotos Versalio taikos sąlygos galutinai išskleidė senosios valdžios iliuzijas dėl garbingos taikos. Prasidėjus „kaltininkų“ paieškai, žvilgsniai pirmiausia nukrypo į tuos, kurie būdami valdžioje nebuvo pasyvūs akistatoje su revoliuciniu chaosu, kaip dauguma senųjų veikėjų – demokratiškus elementus. Prablaivējusios po revoliucijos siautulio liaudies masės taip pat jau bandė analizuoti situaciją, kurią valdžios atstovai daugmaž vienareikšmiškai nurodydavo kaip „Vokietijos pavergimą“, nepamiršdami įvardyti ir „kaltininkų“. Ėmė sparčiai kurtis vadinamoji „pasalūniško smūgio“ legenda (*Dolchstoßlegende*). Vokietija karą baigė jokiū būdu nebūdama militariškai palaužta; paliaubų sudarymo metu jos armijos stovėjo toli nuo šalies sienų priešo žemėje tiek Rytuose, tiek Vakaruose; bereikėjo tik politiškai įtvirtinti tai, kas buvo iškovota ginklu, tačiau politikai, kuriais manipuliavo „tamsiosios jėgos“, savo veiksmais ne tik nubraukė visus laimėjimus, bet ir įgalino priešus tiesiog pavergti nenugalėtą Vokietiją; „tamsiosios jėgos“ tiesiog įbedė durklą į nugarą herojiškam vokiečių kareiviui, – tokia buvo „pasalūniško smūgio“ legendos esmė¹⁰⁰. Po idėjinių formuluočių natūraliai sekė ir veiksmai prieš „kaltininkus“, tarp kurių buvo visi aktyviai prisidėję prie Versalio taikos sudarymo¹⁰¹. Jau už kelių dienų po Versalio sutarties pasirašymo naktį buvo apšaudytas M. Erzbergerio darbo kabinetas finansų ministerijoje, o į gretimą kambarį įmesta granata¹⁰². Tuokart politikas nenukentėjo.

Tačiau reakcionieriai neatsisakė savo užmačių. 1921 m. rugpjūčio 26 d. Griesbacho kurorte Bavarijoje M. Erzbergeris pasikėsinimo metu žuvo. Apie tai Elta pranešė:

⁹⁸ Prie nedelsiamų paliaubų šalininkų stovyklos prisijungė ir P. Hindenburgas, o E. Ludendorffas buvo priverstas atsistatdyinti.

⁹⁹ M. Erzbergeris ėjo į naujas pareigas visiškai suvokdamas galimas visokeriopas pasekmes, sąmoningai ir apgalvotai. Paklaustas, kodėl jis apsiėmė važiuoti į Kompjeną prašyti paliaubų, atsakęs: „Niekas nenorėjo <...> visi prašė, kad aš pasiaukočiau šalies labui. Argi aš galėjau atsakyti? Apie savo asmenį aš tada maža galvojau. Baisi tėvynės katastrofa liepė užmiršti visą kitą“, žr.: J. P u r i c k i s, Iš atsiminimų apie Erzbergerį, p. 4.

¹⁰⁰ Plačiau žr.: B. B a r t h, *Dolchstoßlegenden und politische Desintegration. Das Trauma der deutschen Niederlage im Ersten Weltkrieg 1914–1933*, Düsseldorf, 2003.

¹⁰¹ Žvelgiant detalai, M. Erzbergerio asmenybė tiesiogiai sietina tik su Kompjeno paliaubomis, o ne su Versalio taika, o šie abu reiškiniai, kaip jau minėta, anuometinių valdžios sferų mąstyme pradžioje buvo griežtai atskiri. Pats Hindenburgas buvo suinteresuotas M. Erzbergerio kelione į Kompjeną ir asmeniškai jam išreiškęs visišką palaikymą, žr.: M. E r z b e r g e r, min. veik., p. 327. Versalio taiką pasirašė H. Mülleris (socialdemokratas) ir J. Bellas (centristas). Tuo tarpu M. Erzbergeris Nacionalinia-me susirinkime buvo vienas iš pagrindinių agitatorių už Versalio taikos sąlygų priėmimą.

¹⁰² M. E r z b e r g e r, min. veik., p. 383.

„Rugpjūčio 26 d. 11 val. rytą Reichstago atstovai Ererbergeris ir d-ras Dier ėjo pasi-
vaikščioti link Kniebiso. Pakeliui tuos du ponus pralenkė gražiai apsitaisę du jauni
žmonės, kurie kiek vėliau vienoj kryžkelėj vėl jų palaukė. Nepasakę nė žodžio, tie jauni
žmonės paleido iš visai arti į Ererbergerį ir Dierą daug šūvių. Dier buvo sužeistas į petį
ir susmuko žemėn. Ererbergeris norėjo pasislėpti į krūmą, bet galvažudžiai jį vijosi ir
nukovė šūviu į galvą. Viso į jį paleisti 12 šūvių“¹⁰³. Tuokart užpuolikų sučiupti nepavy-
ko. Praėjus daug laiko buvo išsiaiškinta, jog pasikėsinimą įvykdė buvę laivyno karinin-
kai Schulz ir Tillesen, ekstremistinės organizacijos „Organisation Consul“ nariai¹⁰⁴.

M. Ererbergeris buvo tokia neeilinė ir įvairialypė¹⁰⁵ asmenybė anuometinės Vokietijos
visuomeniniame ir politiniame gyvenime, jog tiesiog sudėtinga vienareikšmiškai įvardyti,
ko šalis neteko kartu su šiuo asmeniu. Belieka tik sutikti su biografo U. von Hehlio lako-
nišku teiginiu, jog „vokiečių parlamentarizmas su juo prarado lygiai tiek sumaniausią, kiek
ir kontraversišiausią atstovą, jauna respublika – profilioočiausia reprezentantą“¹⁰⁶. Galima
tik spėlioti, kaip būtų susiklosčiusi tolesnė Vokietijos raida, jei M. Ererbergeriui būtų lemta
tęsti savo veiklą, tačiau kartu ir akivaizdu, jog ji būtų buvusi bent kiek kitokia. O iš to iškyla
dar sudėtingesnis klausimas, ko neteko pasaulis ir demokratija kartu su M. Ererbergeriu.

Tačiau mums pirmiausia rūpi šio politiko sąsajos su Lietuvos istorija ir jo vaid-
mens įvertinimas.

Kai XX a. ketvirtajame dešimtmetyje Suomijos švedas B. Collianderis rengėsi
rašyti mokslinį darbą apie lietuvių–vokiečių santykius karo metais, jį sudomino klau-
simas, kokie motyvai skatino M. Ererbergerį imtis Lietuvos reikalų. To jis užklausė
įvykių dalyvio ir amžininko profesorius A. Janulaičio. Pastarasis aiškiai neatsakė,
išvardydamas keletą galimų motyvų: kataliko rūpestį bendratikių likimu, partinio veikėjo
baiminimąsi partinės pusiausvyros pažeidimo Vokietijoje įsigalint vienai jėgai ir net

¹⁰³ Dėl Ererbergerio nužudymo, *Lietuva*, 1921, Nr. 192, p. 2.

¹⁰⁴ B. B a r t h, min. veik., p. 393. „Organisation Consul“ atsirado tais pačiais 1921 m., buvusios
Ehrhardto laivyno brigados aplinkoje kaip savanorių formuočių (*Freikoprs*) evoliucijos padarinys. Ji
apibūdinama kaip autoritetu įtikėjusių ir vien jėgą tepripažįstančių nihilistų organizacija, turėjusi nacional-
bolševizmo bruožų. Savo priešus, prieš kuriuos privalu kovoti, jie įvardijo taip: „Žydai, socialdemokratai,
kairiosios partijos ir Weimaro konstitucija“, žr.: ten pat, p. 389. Tuo tarpu nėra akivaizdžių įrodymų, jog
reakcionieriai iš valdžios sferų būtų tiesiogiai prisidėję prie M. Ererbergerio nužudymo, tačiau neabejotina,
jog pastarieji, sukeldami aršią M. Ererbergerio pjudymo kampaniją, buvo nusikaltėlių įkvėpėjai, o vėliau
akivaizdžiai trukdė nusikaltimo tyrimui. Visos reakcinės jėgos M. Ererbergerio asmenyje visų pirma matė
jungtį tarp socialdemokratų ir Centro, todėl pasikėsinimu siekta tą jungtį nutraukti ir iš pagrindų desta-
bilizuoti Weimaro sistemą. Galutinis tikslas, kaip įžiūri B. Barthas, buvo diktatūros įvedimas ir reparacinių
išmokų Antantei sustabdymas, žr.: ten pat, p. 393.

¹⁰⁵ Biografai vieningai pažymi M. Ererbergerio inteligenciją, minties įžvalgą ir ypač nepaprastą
darbingumą, kurio dėka per trumpą laiką jis įgavo neeilines žinias finansų, socialinėje, kolonijinėje ir
karinėje politikoje. Tačiau iš kitos pusės, išvelgiamas ir polinkis pasipuikuoti, būti dėmesio centre, įžvalga
pereinanti į intrigavimą. Su savo temperamentingumu ir ypatingu aktyvumu jis sunkiai derinosi prie
orios, atsargios ir šaltai apgalvotos Centro frakcijos reichstage įvaizdžio. Jo „visažinystė“ dažnai tiesiog
erzino aplinkinius. Todėl politikas įsigijo daug priešų, netgi bendrapartiečių tarpe.

¹⁰⁶ U. von H e h l, min. veik., p. 171.

ekonominius naudos išskaičiavimus¹⁰⁷. Taigi užduotu klausimu jau tuomet buvo palikta atvira erdvė diskusijai, aktualiai ir šiandien. Tačiau gautas atsakymas netrukdė B. Collianderiui padaryti išvadą, jog „labai aišku, kad visu 1917–1918 m. periodu M. Erzbergeris veikė lietuvių gerovei, o lietuvių veikėjai jam rodė visišką pasitikėjimą“¹⁰⁸. Tam galima visiškai pritarti.

M. ERZBERGER, A HERALD OF GERMAN DEMOCRACY, IN THE CONTEXT OF 16 FEBRUARY

Summary

EDMUNDAS GIMŽAUSKAS

The article seeks to illuminate the footsteps of the extraordinary German politician and statesman of the early twentieth century, Mattias Erzberger, when Lithuanian statehood was just beginning to emerge during the years of the First World War as well as to present in a new light forgotten or little known but important facts from the biography of this representative of German democracy.

All of the public and political activities of M. Erzberger should be studied in the context of the development of the political current of German democratic thought, parliamentarianism, and Christian democracy, as being organically connected to these and an inseparable part of them. M. Erzberger's first contacts with Lithuanian representatives also occurred in the medium of Christian ideology during his studies at Fribourg University at the turn of the twentieth century. In 1917 his contacts with Lithuanians were renewed under completely different circumstances and it is possible to state that he had a decisive influence on the very development of Lithuanian statehood. Although he was also a representative of the occupying power, M. Erzberger felt exceptional sympathy for Lithuania. He influenced the most important decisions of the Council of Lithuania, including the adoption of the very Act of Independence of 16 February although that influence is not so elementarily and unambiguously identifiable or describable since it usually manifested itself in confidential forms.

The question naturally arises as to what prompted M. Erzberger to devote a great deal of attention to Lithuania. The experts have failed to clearly answer the problem, indicating a range of possible motives: the concern of a Catholic over the fate of Catholic Lithuanians or a party figure's fear of an abuse of the political system that would empower one force in Germany for simply economic reasons. Thus there remains room for discussion. There is, however, no dispute that during the entire period of 1917–1918 Erzberger acted to the benefit of Lithuanians and that Lithuanian political figures showed complete trust in him.

Gauta 2004 m. lapkričio mėn.

Edmundas Gimžauskas (g. 1971). 1996 m. baigė Vilniaus universiteto istorijos fakultetą. 2000 m. apgynė daktaro disertaciją „Baltarusių veiksnys Lietuvos moderniosios valstybės teritorijos formavimesi 1915–1923 m.“ Šiuo metu – Lietuvos istorijos instituto XX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotojas. Mokslinių interesų kryptys: Lietuva Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiu; tarpukario Lietuvos užsienio politika; tautinės mažumos tarpukario Lietuvoje.

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108.

¹⁰⁷ B. Colliander, min. veik., p. 128.

¹⁰⁸ Ten pat.